

חיוב הוצאות ממון עבור קיום מצוות

בשורות הבאות נעסוק אי"ה בגדרי החיוב להוציא כסף עבור קיום מצוות, ונחלק את הדיון לשני חלקים: בחלק הראשון נברר את החובה להוציא ממון עבור מצוות עשה ובחלק השני נברר את החיוב להשקיע כסף כדי להימנע מעבירה, כגון אם נקלע אדם לסיטואציה בה הוא נזקק לשחד גוי כדי שלא יאנוס אותו לעבור איסור תורה וכיו"ב, כמה מוטל עליו לבזבז על זה?

חלק א' : במצוות עשה

כתב הרמ"א⁶⁸:

"ומי שאין לו אתרוג, או שאר מצווה עוברת, א"צ לבזבז עליה הון רב, וכמו שאמרו: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, אפילו מצווה עוברת".

הלכה זו אין לה מקור בתלמוד. זו הלכה שנלמדה מכח הו"א של הגמרא בב"ק, ונבאר הדברים על ידי הצעת לשון הגמרא⁶⁹:

"א"ר זירא אמר רב הונא: במצווה – עד שלישי. מאי שלישי? אילימא שלישי ביתו, אלא מעתה, אי איתרמי ליה תלתא מצותא, ליתיב לכוליה ביתא? אלא אמר ר' זירא: בהידור מצווה – עד שלישי במצווה. בעי רב אשי: שלישי מלגיו או שלישי מלבר? תיקו."

הגמרא הביאה מימרא בשם רבי זירא שצריך להשקיע במצווה "עד שלישי" והניחה שמדובר בחיוב להוציא שלישי מנכסיו עבור קיום מצווה. מיד אח"כ הגמרא שוללת את האפשרות שעליו לתת שלישי מנכסיו, מסברא "דאי אתרמי

68. או"ח תרנו, א. בשם הראשונים.

69. ב"ק ט. - ט.:

ליה תלת מצוותא יהיב לכולא ביתיה?! ובחרה להעמיד דברי ר"ז בעניין אחר: כשרוצה לקיים מצוות הידור עליו להשקיע שלישי מסכום המצווה הנוכחית. לא התייחסה הגמרא לשאלה מהו איפוא הסכום שצריך להשקיע בקיום מצוות, אלא עברה לדון במצוות ההידור תוך התעלמות מהשאלה המקורית: כמה כסף צריך אדם להשקיע עבור קיום מצווה? בפשטות אין מענה לשאלה זו בתלמוד! בגמרא רק כתוב מה לא מסתבר, אך לא כתוב מה מחוייב. עלינו לברר, מובן שלישי מנכסיו לא בא בחשבון ואין צריך לבזבז הון רב. אולם, מהו איפוא השיעור שיש להשקיע?

הרבה ראשונים ראו מקור בדברי הגמרא בכתובות (נ.) בעניין צדקה, וממנו למדו לכל מצוות עשה. בצדקה מובא⁷⁰ "המבזבז אל יבזבז יותר מחומש". זה נלמד מפסוק שאמר יעקב אבינו "עשר אעשרנו לך"⁷¹ - שתי מעשרות. לכאורה לאחר שהוציא את המעשר הראשון - העישור השני כבר יהיה פחות מהקודם כי זו עשירית מתוך תשעים אחוז ולא כמו הראשון, אלא אמרו חז"ל שדורשים "עשר אעשרנו" אעשרנו לבתרא כקמא (רש"י למד: מדלא כתיב 'עשר אעשר לך' אלא 'עשר אעשרנו' נמצא שהמעשר השני מתייחס לראשון וכמותו). עכ"פ, נראה שלקחו את דין החומש מצדקה ויישמו אותו בכל מ"ע וכך הגענו לפסיקת הרמ"א הנ"ל.

כשאני לעצמי, התקשיתי בדבר: הרי הגמרא שללה את האפשרות של שלישי נכסיו מפני ש"אי איתרמי ליה תלת מצוותא יהיב לכולי ביתיה", עתה שהראשונים קבעו "חמישית נכסיו", הדרא קושיה לדוכתא: "אי איתרמי ליה חמש מצוות יהיב לכולי ביתיה"? ואין לומר שזה לא שכיח שיופיעו חמש מצוות בב"א כי גם ג' מצוות בב"א אינו דבר מצוי כ"כ.

שאלתי את אחד מרבותיי שליט"א והשיב בטוטו"ד **שיש לעיין בהבדל שבין**

שתי ההוראות:

בהו"א של הגמרא הייתה הוראה **חיובית** "במצווה עד שלישי" ועל זה מתקוממת הגמרא "אלא מעתה וכו'... לכן הראשונים הבינו שאין דעת תורה נוחה מזה וקבעו גדר של הוראה **שלילית** "אל יבזבז יותר מחומש" כאשר

70. כתובות נ.

71. בראשית כח, כב.

ההיגיון של דין זה נובע מהחשש שמא יפול מנכסיו ויצטרך לבריות (ראב"ד). לפיכך, ההוראה היא שיש להשקיע כסף אבל עם "יד על הדופק" שלא יצטרך לבריות, ואם זה קשה לו ימנע מקיום המצווה. כמובן שמי שיכול ורוצה אפשר לבזבז עד חומש.

נמצא שההבדל בין ההו"א של הגמרא לבין מסקנת הראשונים הוא גדול מאוד: בהו"א יש חיוב לתת שליש וזה נדחה, ולהלכה קבעו הראשונים ונפסק ברמ"א שיש להשקיע אבל עם שיקול דעת שלא יצטרך לבריות. והגדר הוא עד חמישית.

קושיית הביאור הלכה

הביאור הלכה העלה קושיה מגמרא נגד פסק הרמ"א. מהגמרא בב"ק ניכר שאין לתת הון רב. גם מהגמרא בסוכה (מא:): ניתן לראות ששבחו את ר"ג שהוציא אלף זוז עבור מצוות לולב כשהיה בספינה עם חכמי ישראל, ובפשטות היה פטור מלעשות זאת. אולם, מפורש בגמ' קידושין (כט.), בסוגיית פדיון הבן, שעל האדם לתת כל נכסיו כדי לקיים מצוות עשה. בברייתא שם מובאת מחלוקת בין ת"ק לר"מ בנוגע למציאות של "הוא לפדות ובנו לפדות". לת"ק: הוא קודם לבנו משום שמצווה המוטלת עליו עדיפה. ולר"מ בנו קודמו כי מצוות בנו מוטלת עליו ומצוותו מוטלת על אביו, דהיינו על הסבא. מבררת הגמרא שם, שאם יש לו חמישה סלעים בלבד, ומדויק ברש"י שאין לו נכסים אחרים חוץ מאותם ה' סלעים שבכיסו - הוא קודם לבנו לפדיון. שואל הבה"ל, הרי למדנו שעל מ"ע יש לתת לכל היותר חמישית נכסיו, והכא את כל נכסיו מחוייב לתת! אם כן, מפורש שיש לתת כל נכסיו לקיום מ"ע.

מתרץ הבה"ל תירוץ מעניין: הגמרא בקידושין מדברת על מקרה שיש סכום קבוע למצווה. מצוות פדה"ב היא חמישה סלעים, כפי שכתוב בתורה. שם הדין הוא שיתן כל מה שיש לו. אולם, אם אין למצווה סכום קבוע ויש הפקעת מחיר, כגון בספינה, שאין לו מבחר של אתרוגים, לא מחוייב לתת מעבר לחומש נכסיו והרי הוא אנוס אלא שר"ג עשה משום חיבוב מצווה כפי שהגמרא אומרת. יש לומר שגם בב"ק הגמרא מדברת באופן כזה שעלה שכר המצווה יותר משוויה הסטנדרטי, מפני שהעלתה הו"א שנדרש לתת שליש נכסיו וזה מצביע על מציאות של הפקעת מחירים. בכה"ג אינו מצווה להוציא הון רב.

נמצא, שיש לחלק בין תמחור של מצווה עפ"י הסכום הסטנדרטי שלה לבין תמחור של מצווה באופן של הפקעת השערים. ויוצא לפי דבריו שבמצווה שהמחיר שלה הוא קבוע אין התחשבות בחומש נכסיו אלא עליו לתת את כל מה שיש לו.

הבה"ל מודע לכך שזו הבנה שהיא נגד כל הפוסקים, כפי שהוא כותב בעצמו ולכן מציע תירוץ נוסף: באמת אין צריך להוציא הון רב. אך הגמרא בקידושין עוסקת במקרה שיש לו חמישה סלעים משוחררים: אם יתן אותם לא תהיה ירידה במצבו ואם ישאירם אצלו לא תהיה עליה במצבו הכלכלי - אלא הוא מתפרנס ממלאכתו. מרוויח יומית. אז אין חשש שיפול על הבריות או משהו כזה. עד כאן המהלך של הבה"ל.

ביאור החזון איש

החזו"א התייחס לקושיית הבה"ל⁷², והעלה חילוק יסודי שמיישב את הסוגיות וממילא קושיה מעיקרא ליתא.

כדי להבין את החזו"א אפתחה במשל פי. נניח שראובן לווה משמעון 50,000 ש. הנה, כשמגיע זמן הפירעון ניגש שמעון ודורש את כספו מראובן. מאיזה דין חייב ראובן להשיב לשמעון את כספו? יש מצווה. מצוות פריעת בע"ח. הגמרא בכתובות (פו.) שואלת, אם לא רצה לקיים מצוותו מה עושים? מתרצת הגמרא ממש כמו ב"עשה סוכה ואינו רוצה או עשה לולב ואינו רוצה - מכין אותו עד שתצא נפשו".

נמצא שזו מ"ע להחזיר חוב. יש מחלוקת ראשונים ביחס למקור הדין: לרש"י זה כתוב ב"הין צדק" - שיהא הן ולאן שלך צדק. לרמב"ן (סוף ב"ב) זה כתוב בפס' "והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט"⁷³. יש עליו חיוב להוציא את העבוט ולשלם.

נחזור למשל שלנו. יבוא ראובן לשמעון ויאמר לו: יקירי, הסכום הזה הוא למעלה מחמישית מנכסיי אני יכול לתת לך אלפיים ש' בלבד. מה נאמר במקרה זה? זהו דבר שאיננו קביל. ולכאורה, מדוע אין זה קביל? הרי זו מ"ע להשיב

72. נשים, אבן העזר סימן קמח.

73. דברים כד, יא.

החוב. התשובה לכך היא שיש שעבוד נכסים. כבר לימדנו מו"ר הגרז"ן גולדברג שליט"א שבשעה שאדם מתחייב ממון יש שתי זרועות שדרכן ניתן להוציא את הכסף: האחת, מפח פריעת בע"ח מצווה, וזו מצווה אקרקפתא דגברא כמו תפילין, והשניה מפח שעבוד נכסים. נכסי דאיניש אינון ערבאין ליה. נמצא שכאשר יש חובה ממונית מה"ת חל שעבוד נכסים. לפי"ז לק"מ: הסוגיה בקידושין עוסקת במצווה שיש עליה שעבוד. פדיון הבן. והוא הדין במצוות ערכין, מחצית השקל, השבת גזילה, הענקה לעבד עברי וכיו"ב.

אבל במ"ע רגילה שהתורה לא מבקשת ממך כסף, אלא אובייקט כמו תפילין אתרוג לולב סוכה, שאתה יכול לקבל במתנה או לקבל בירושה או להשיג מההפקר - אין שעבוד נכסים, בזה אמרינן דין המבזבז אל יבזבז וכו' כי פרט לחיוב אין שעבוד נוסף. עכת"ד החזו"א.

לסיכום: הבה"ל מחלק בין מצווה שנמכרת במחירה הרגיל לבין מצווה שנמכרת במחיר מופרז. אם נמכרת במחיר מופרז לא יתן יותר מחומש והרי הוא פטור. אבל במחיר הנורמלי שלה - יתן כל מה שיש לו.

החזו"א מחלק בין מצווה של ממון שיש עליה שעבוד נכסים ולא יועיל חומש נכסיו כי יש שעבוד על כל הסכום⁷⁴, לבין מצווה שאיננה ממונית כמו אתרוג, לולב ותפילין, שהתורה דורשת שתשיג את האובייקט ולא את הכסף. גם קצות החשן (רצ, ג)⁷⁵ סבר כמו החזו"א, ומיישב עפ"י יסוד זה קושיית הראשונים בב"ב (ח: ו) ועיין בהערה. פלא בעיניי שלא הזכירו החזו"א בהרצאת דבריו.

74. אמנם, עושים לו סידור, מסדרין לבעל חוב וגם אפשר לחלק את הסכום לתשלומים.
75. קצות החושן סימן רצ, ג: ובזה נראה לענ"ד ליישב קושיית תוס' בהא דאמרינן פ"ק דב"ב (ח, ב) אכפיה ר' אמי לצדקה, דהא אמרו (חולין קי, ב) כל מצות עשה שמתן שכרה בצדו אין ב"ד כופין עליה וע"ש, וכבר נתקשו בו כל הראשונים. ולפי מ"ש דבצדקה אית ביה שעבוד נכסי ליתן ממונו לצדקה וא"כ ממון עניים גביה הוא כאילו חייב להם חוב ממש, א"כ זה שאנו כופין אותו היינו להחזיר לעניי עולם מה שחייב להם ובזה ודאי אפילו מתן שכרה בצדו נמי מוטל על הב"ד להחזיר מה שחייב כיון דנכסוהי נשתעבדו, ודוקא מצות עשה שאין בו משום שעבוד נכסי הוא דאמרי כיון דמתן שכרה בצדו אין ב"ד כופין וזה נכון היטב.

חלק ב' – במצוות לא תעשה

בעניין מצוות לא תעשה, מובא בפוסקים⁷⁶ שכדי להנצל מעבירה יתן כל ממונו כדי שלא לעבור איסור. מה ההיגיון של זה?

מסביר המ"ב (תרג"ו, ס"ק ט, י) מפני שביטול עשה הוא במניעה מלקיים ואין כאן מעשה נגד ה' אם יושב בשב ווא"ת. אבל בלאו הרי הוא עובר בקום עשה על רצון ה' ולא ניתן להתיר איסור תורה. ואע"פ שבעקבות כך יחזר על הפתחים. הלבוש ביורה דעה (קנז, א) מסביר באופן אחר. הוא לומד מהעובדה שבג' עבירות חמורות אדם צריך למסור את נפשו עליהן, אם כן בשאר עבירות שחידשה התורה "וחי בהם ולא שימות בהם" יש להבין שיעשה הכל כולל לסבול בזיונות ואיבוד ממון כדי לא לעבור עליהן עד נתינת החיים שלו. מה שהתחדש הוא שלא ימסור את נפשו על העבירה, אבל ממונו חייב ליתן עבור מניעה מעבירה.

בהקשר לזה ברצוני להציג מקרה שמובא בשו"ת ציץ אליעזר⁷⁷. הרב וולדנברג זצ"ל נשאל מרופא יר"ש בעניין חולה אנוש שהמשפחה והנהלת בית החולים החתימו את הרופא על מסמך הקובע שעליו להימנע מלנסות להחיות את החולה או להעניק לו טיפול מאריך חיים. אם ישתדל הרופא לעשות משהו עבור הארכת חייו ייקנס במליוני דולרים ותישלל ממנו תעודתו. לפנינו שאלה קלאסית של ויתור על כל ממונו מול לאו דא' של "לא תעמוד על דם רעך"⁷⁸.

לכאורה לפי הכללים אין חכמה ואין עצה, הוא צריך לתת כל אשר לו כדי לא לעבור איסור של "לא תעמוד על דם רעך". אבל הצי"א עפ"י יסוד שחידש החת"ס, מצליח למצוא פיתרון לאותו רופא.

טרם ניגש לחידושו של החת"ס, נציג קושיה של המהרצ"ח על תוס' בסוכה ואח"כ יתורצו שני הדברים יחד.

התוס' (סוכה כה. ד"ה שלוחי) למדו שהפטור של עוסק במצווה פטור מן

76. יו"ד קנז, א.

77. חלק יח סימן מ.

78. נדגיש כי יש לבחון כל מקרה לגופו ופעמים שחלק מהפוסקים יתירו שלא להאריך חיי החולה ויש מקרים שהחולה מתייסר בייסורים גדולים ומרים רח"ל, וכמובן שלא באנו בשורות אלו לעסוק בהכרעה בשאלות גדולות כאלה אלא ללמוד עיקרון.

המצווה שייך דווקא כאשר האדם עוסק במצווה אך לא כאשר מקיים מצווה דאטו מי שיש לו ציצית בבגדו וכו'... ולכן הפטור של שומר אבידה מלמיתב ריפתא לעניא הוא דווקא כששוטח את הטלית לצרכה או בשעה שנותן מזון לבהמה, וכאשר יבוא לפניו עני הוא פטור מלתת לו צדקה. אך כאשר האבידה מונחת בארון ונשמרת על ידו אין לו פטור זה והדברים עתיקין.

התקשה המהרצ"ח קושיה חמורה (לפי הגדרתו). הרי פטור של עוב"מ לא מדבר על לאוין. אין פטור מעבירות. אפילו אונן הפטור מכל המצוות כולן אסור לעבור ולו איסור דרבנן⁷⁹ בלבד. והנה, בשעה שמגיע עני אל שומר האבידה הוא לא רק מתבטל מקיום מ"ע של פתח תפתח ונתון תתן אלא יש עליו גם שני לאוין דלא תאמץ ולא תקפוץ! איך מותר לו לעבור עבירות? ונשאר בצע"ג.

חידושו של החת"ס

החת"ס בחידושו לאו"ח (סימן תרנ"ו) העלה כי אין העניין תלוי בכותרת האם זו מ"ע או מל"ת. אלא הכל תלוי באופן הקיום של המצווה או העבירה. יש מ"ע שמתנהגות בפועל כלאו. לדוג' אכילת פירות שביעית היא מ"ע "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" ועניינה הוא שלא להפסיד או שלא לסחור בפירו"ש והעושה כן מבטל עשה, אז הביטוי המעשי של מ"ע זו היא לא להפסיד פירות שביעית. אין מצווה לאכול פירו"ש כמו שמצווה לאכול מצה⁸⁰. ואם יצטרך לבזבז ממון כדי שלא להפסיד פירו"ש, יבזבז – כי העבירה היא בידים. וכן איסור טעם כעיקר לדעת ר"י מאורליינ"ש⁸¹ שטעמו בלי ממשו הוא

79. שו"ע יו"ד שמא, א: מי שמת לו מת שהוא חייב להתאבל עליו, קודם קבורה אוכל בבית אחר... ואינו מברך ברכת המוציא ולא ברכת המזון, ואין מברכים עליו ולא מזמנין עליו, אפילו אם אוכל עם אחרים שמברכים, לא יענה אחריהם אמן. ופטור מכל מצות האמורות בתורה. בפת"ש ד מובא: כתב בספר חמודי דניאל כ"י נראה דאונן אע"פ שמותר לאכול בלא ברכה, חייב בנטילת ידים בין במים ראשונים בין באחרונים ע"ש ולע"ד צ"ע בזה. שוב ראיתי בספר ברכ"י אות ה' שכתב דפשיטא ליה דאונן חייב בנט"י, דנט"י הוי משום גזירה משום סרך תרומה ולפ"ז דהוי גזירה דרבנן אין ספק דחייב דכולהו לאוין מדאורייתא ודרבנן האונן חייב והביא דמהר"י אלפאנדרי נסתפק בזה ובשו"ת (מכתם לדוד) הסכים כן דחייב ומ"מ נראה דהאונן יטול ידיו ולא יברך ע"ש:

80. לא אכנס לדעת הרמב"ן בדין אכילת פירו"ש במסגרת מאמר זה.

81. בתוס' חולין צט.

איסור עשה. מקורו מהפס' "תעבירו" באש של גיעולי מדין. שהאוכל מכלים הבלועים באיסור מבטל בידיים עשה דתעבירו, וצריך ליתן כל ממונו כדי לא לעבור.

לעומ'ז לאו דא' של "לא תותירו ממנו עד בוקר" מתקיים בפועל באופן של שוא"ת - אז אע"פ שזו מל"ת, מ"מ כיון שאינו בקום ועבור לא צריך לתת כל אשר יש לו כדי למנוע את הותרת הקרבן עד הבוקר.

עפ"י זה נתרץ את קושיית המהרצ"ח⁸²: הלאוין דלא תקפוץ ולא תאמץ - מתנהגים כמו עשין, עוברים עליהם בשוא"ת, לכן הוא נפטר מהם בשעה שעוסק במצווה. וממילא גם על שאלת הרופא יש להשיב שלא דלא תעמוד עד"ר מתנהג כמו עשה, ואין על הרופא חיוב לוותר על כל ממונו לשם כך.

אמנם, יש בעיה נוספת שקיימת בלאו דלתעד"ר עפ"י פרשנות רש"י בסוגיה דסנהדרין (עג.), שמשמע לכאורה שחייב האדם להתאמץ ולחזור על כל צדדים שלא יאבד דם רעהו ויש שלמדו מזה שעליו להפסיד כל ממונו כדי לא לעבור על לאו זה. אולם הגאון הצי"א הסתייע בתשובת החו"י (סי' קסה) שעיקר הרבותא היא הטרחה ומה שמוציא ממונו להצלת חברו היינו באופן שיוכל לחזור ולהוציא מהניצול לאחר שיבריא (כמבואר להדיא ברא"ש פרק בן סורר), לכן אין לאו זה חמור יותר מלאוין אחרים שמתנהגים באופן של שוא"ת.

נמצא שעיקר החילוק הוא בין מצווה/לאו שמתנהגים בפועל ע"י פעילות אקטיבית לבין כאלה שמתנהגים באופן פאסיבי.

82. שמעתי תירוץ נפלא לקושיית המהרצ"ח מפי הגאון הרב משה דימנטמן שליט"א על יסוד הרמב"ן בקידושין לד. אולם, קצר המצע מלהשתרע.